

DİN DİLİ VE DİLDE DİN: “DİN” ATIFLI ŞAHİS İSİMLERİ ÜZERİNE - I

RELIGIOUS LANGUAGE AND RELIGION IN THE LANGUAGE: ON INDIVIDUAL
NAMES REFERRING TO “RELIGION” - I

HASAN PEKER

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ, ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ,
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

hasanpeker02@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-1757-1446>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

4 Aralık / December 2018

Kabul Tarihi / Accepted

22 Aralık / December 2018

Yayın Tarihi / Published

Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season

Aralık / December

Atıf / Cite as

Peker, Hasan, “Din Dili ve Dilde Din: “Din” Atıflı Şahıs İsimleri Üzerine - I [Religious Language and Religion in the Language: On Individual Names Referring to “Religion” - I]”. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of the Faculty of Theology 5/9 (Aralık/December 2018): 339-360.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved.

For Permissions

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

DİN DİLİ VE DİLDE DİN: “DİN” ATIFLI ŞAHİS İSİMLERİ ÜZERİNE - I

Öz

Din dili kapsamında, dilsel sembolleştirmenin dinî tezahürü olarak şahıslara yönelik “Din’e izafeten isimlendirme ve ilgili isimler bağlamında bir araştırma, inceleme ve değerlendirme olarak ifade edebileceğimiz bu çalışmamızı, Müslüman toplumu ve kültürü ile sınırlıyor, tarihsel göndermelerin yanı sıra, günümüzdeki yansımasını da içeren genel bir yaklaşımı esas alıyoruz. Çalışmamızla bu türden isimler vermenin ne zaman başladığı? Ne çeşit isimlerin kullanıma girdiği? Ne oranda talep gördükleri? İlgili isimler arasında hem yapısal hem de anlam içerikleri açısından ne gibi benzerlikler ya da farklılıkların bulunduğu? Tercih ediliş nedenlerine dönük ne düzeyde bir farkındalığın olduğu vb. hususları irdelemeyi, ayrıca gerisinde, şuurunda olunan bir dinî saikin varlığı durumunda bile bu türden isimlendirmelerin esas alınan dince uygunluğu yönünde tartışmaya açık örneklerinin bulunup bulunmadığı noktasında tarihsel ve güncel örneklerine dikkat çekmeye çalışarak farkındalık oluşturmayı amaçlıyoruz. Bu noktada öne çıkan bir isim olarak “Muhyid-din” adını bu çalışmamızı müteakip, aynı çerçevede ikinci bir yazımızda ele alıp sorgulama konusu yapmayı tercih etmiş bulunuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Din, Dil, Din Dili, İsim, Sembol

RELIGIOUS LANGUAGE AND RELIGION IN THE LANGUAGE: ON INDIVIDUAL NAMES REFERRING TO “RELIGION” - I

Abstract

Within the scope of religious language, this paper aims to explore and evaluate individual naming and names as a religious manifestation of linguistic symbolism in relation to “Religion.” It restricts itself to the Muslim society and culture and grounds itself on a general approach that both makes historical references to the subject and considers its contemporary reflections. When did such naming begin? What kind of names were used? How much were they demanded? What kind of similarities and differences are there between the names in question in terms of structure and content? And what level of awareness do people have when they prefer a certain name? We aim to examine these kinds of questions and generate an awareness about whether there are controversial examples of such namings with respect to their appropriateness for the religion they’re based on. Meanwhile, we will examine the name “Muhyid-din”, which is important related to the subject matter, in a second article that we have prepared within the same framework with the present study and which will be published following this article.

Keywords: Philosophy of Religion, Religion, Language, Religious Language, Name, Symbol

GİRİŞ

Din diliyle gerçekte ne kastedildiği önem arz eden bir husustur. Bir diğer önemli husus ise çalışma konumuzun din dili ile münasebetinin ne yönde olduğudur. Bu bağlamda, öncelikle hem din hem de dile dair göz önünde bulundurulması gerektiğini düşündüğümüz bir takım temel tespitlere yer vererek din dilinin ne olduğu yönünde-

ki açıklamalar eşliğinde, konumuzun din diliyle münasebetini ortaya koymaya çalışacağız.

'Kutsal' terimini çağrıştıran,¹ "kutsala ilişkin bir arayış[1],"² ona yönelik duygu ve düşüncelerle tavır ve davranışları ifade etmekte olan din, ister insan kaynaklı ister ilâhî olsun, neticede "insanî bir tecrübedir."³ Hakeza dil de ister ilahî bir ta'lim, ister salt insan eseri olarak görülsün,⁴ açıktır ki insanî bir tecrübedir. İnsanın fikir ve hislerini, ilgi ve etkinliklerini ifade eden bir iletişim aracıdır.⁵ Kutsal, yüceltilen, çoğunlukla bütün var olanların üstünde yükselen ve ondan bütünüyle başka olan aşkın varlığı⁶ yani Tanrı'yı ifade eder.⁷ Bu nedenle Tanrı ve O'nunla ilişkilendirilen herhangi bir konu, kişiyi kaçınılmaz olarak "din" ile ya da "dinî olan" ile muhatap kılar. Bu noktada, din dilinin dar anlamda "Tanrı hakkında konuşmak" olduğu⁸ şeklindeki tanımı göz önünde bulundurulduğunda, dine izafeten isimlendirme ve ilgili isimler üzerinde bir çalışmanın din dili çerçevesinde değerlendirilmesi güçlük içerecektir. Lakin Tanrı inancına yer vermeyen bazı dinlerin⁹ varlığına dair ifadeler ve "din dilinin teist bir karakter taşıma mecburiyetinin olmadığı"¹⁰ görüşü bir arada düşünüldüğünde, söz konusu güçlüğü aşma konusunda bir imkânın olduğu görülebilir. Böylece, dilin ifade ettiği ilgi ve etkinliklerin din ile ilgili olması durumunda sözü edilen dil, "din dili" kapsamında mütalaa edilebilecektir. Zira Tanrı'sız din tasavvuru ve bu yöndeki bir ifade bile nihayetinde kutsala, daha açık bir ifadeyle dine, dinî olana ve tabii ki "dinî dil"e alan açan bir tasavvur ve onun ifadesi olacaktır.

Din dilinin kendisine temel oluşturan "Tanrı hakkında konuşmak" şeklindeki açıklamayla sınırlandırılması durumunda bile dine nispetle isimlendirme ve ilgili isimler üzerinde bir çalışmanın din dili çerçevesinde de-

¹ Şinasi Gündüz, "Giriş", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Edit. Şinasi Gündüz, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 19; Günay Tümer, "Din", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9: 316.

² Ali Köse - Ali Ayten, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 109.

³ Turan Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 20.

⁴ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 1, 310-311; Latif Tokat, *Dinde Sembolizm* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 22.

⁵ Mustafa Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 43; Turan Koç, "Önsöz", *Din Dili*, Turan Koç, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 7.

⁶ Gündüz, "Giriş", 30.

⁷ Gündüz, "Giriş", 31-32.

⁸ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1990), 91; Koç, *Din Dili*, 20.

⁹ Mehmet Aydın, "Tanrı Hakkında Konuşmak -Felsefi Bir Tahlil-", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983): 25; Tümer, "Din", 9: 315.

¹⁰ Aydın, *Din Felsefesi*, 92; Koç, *Din Dili*, 20.

ğerlendirilebilmesinin bir başka yolu ve yorumunu konumuz özelinde şu şekilde dile getirebiliriz:

Bir dine inananların kullandıkları ve görünürde Tanrı'ya yönelik olduğu açıkça görülmeyen pek çok ifadenin Tanrı hakkında olduğu delâlet yoluyla söylenebilir.¹¹ Zira sembollerin bir şeye gönderme yapması “her zaman doğrudan olmayabilir”¹² ve bu, ilahi olana gönderme yapan dinî semboller için de geçerli bir durumdur. Örneğin Müslüman toplumlar da “Nasru'd-dîn, Nâsiru'd-dîn, Nesîru'd-dîn”¹³ vb. dine izafe edilen isimlerde söz konusu olan din İslâm'dır. Yine din atıflı bir isim örneği olarak daha çok, lakabı bulunduğu İbnü'l Arâbî özelinde çağrışıma yol açtığı düşünüldüğümüz “Muhyî'd-dîn” ismine bakıldığında, ifadede açıkça Tanrı vurgusu yoktur. Ancak sözü edilen din, İmam Gazzâlî'ye yönelik bir lakap olarak kayıtlara geçmiş “Hüccetü'l-İslâm”¹⁴ ifadesinde görüldüğü kadar açık olmasa da İslâm'dır. Zira İbnü'l Arâbî, Müslüman toplumun Müslüman bir ferdi olarak yaşamış ve tarihe kaydı böyle düşülmüştür.¹⁵ İslâm ise ilk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar süregelen ve tabi kıyamete kadar süreceği ifade edilen ilâhî din(ed-Din) in ortak adıdır ve sahibi de bütün peygamberlerin tebliğlerindeki ortak bir esas olarak Allah'tır.¹⁶ O halde Allah'a nispetli Abdullah, Ubeydullah isimlerindeki gibi apaçık olmasa da “Şemsü'd-din”¹⁷, “Şemsü'd-dinillah”¹⁸ ya da “Fahrü'd-Din”¹⁹, “Fahrü'l-İslâm”²⁰ gibi isimlerin bir arada düşünülmesinde, “Din-İslâm-Allah” münasebeti üzerinden teistik olduğunu ve din dilini temsil edebilecek örnekler olarak görülebileceğini söylemek mümkündür.

¹¹ Koç, *Din Dili*, 20.

¹² Tokat, *Dinde Sembolizm*, s. 152.

¹³ Diyana Ahmed, “Mu'cemu'l-esmâi'l- muzâfeti ilâ'd-Dîn”, el-Hivaru'l-Mutemeddin, erişim: 04 Temmuz 2018. <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=284747>.

¹⁴ Mustafa Çağrı, “Gazzâlî” *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13: 489.

¹⁵ Kaya, Mahmut, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20: 520; Ekrem Demirli, “Önsöz”, *Fütûhâtı Mekkiyye*, İbh Arabî, trc. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 1, 8.

¹⁶ Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, trc. Süleyman Derin v.dğr. (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1996), 5, 384, 392; Şinasi Gündüz, “İslâm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Edit. Şinasi Gündüz, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 73.

¹⁷ Ahmed, “Mu'cemu'l-esmâi'l- muzâfeti ilâ'd-Dîn”.

¹⁸ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi (Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal)*, trc. İsmail Yiğit v.dğr. (İstanbul: Kayıhan Yayınları), 1985, 3, 487; 6, 448.

¹⁹ Ahmed, “Mu'cemu'l-esmâi'l- muzâfeti ilâ'd-Dîn”.

²⁰ Murteza Bedir- Ferhat Koca, “Pezdevî, Ebü'l-Usr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34: 266.

Bu münasebeti bir arada ve daha açık temsil etmekte olan "Seyfu'd-din"²¹, "Seyfu'l-İslâm"²² ve "Seyfu'llah"²³ adlarını da zikredebiliriz.

Şahıslara yönelik "Din"e nispetle isimlendirme ve ilgili isimler üzerine yürüttüğümüz bu çalışmamızın, din dili bağlamında, zeminini tespit etme sadedinde, alternatif bakış açıları arayışı içerisinde fikir yürütmeye devam ediyor ve diyoruz ki:

"Dil, işaretler ve semboller arasındaki farkın oldukça iyi bir örneğidir. Dildeki kelimeler ifade ettikleri bir anlamın işaretleridir (...) Kelimeler birer işaret olarak işaret ettikleri şeye doğru öteye geçen (go beyond) çağrışımlara sahip oldukları anda sembollere dönüşürler."²⁴ Bu açıdan bakıldığında, dine nispetle isim vermenin "sembolleştirme", dine nispetli isimlerin ise birer dinî "sembol" hüviyetinde görülmeleri mümkündür. Yukarıda yer verdiğimiz açıklamalar, teist karakterli olsun ya da olmasın, söyle veya böyle "dinî sembollerin Kutsal'ın sembolü olduğunu söyleyebil[me]"²⁵ imkânını vermektedir. Nitekim kendi tecrübelerinden sonsuz malzeme alıp, kendileri için güçlü semboller oluşturmak bütün dinler ve kültürler için geçerli bir durumdur.²⁶ Bilinen odur ki sembolik sistem içinde yer alan dilsel ve nesnel anlatım tarzlarını temsil eden muhtelif semboller vardır²⁷ ve bu sembollerin dinsel olanları, ait oldukları toplumlara, en kuvvetli ve silinmez telkinleri aşılıyarak başlı başına dinî bir hayata yöneltme²⁸ potansiyelini taşırlar.

Dine atıfla verilen isimler, bu güçlü sembollerin dilsel olanını temsil eden kelimelerin bir çeşit örneğini oluştururlar ve bu kapsamda kullanılan, hatta "bundan daha fazla bir boyuta sahip kelimeler her dilde vardır."²⁹ "Tanrı gibi sözcüklerin belli bir ifade kullanılması o ifadenin dini bir ifade olmasını sağlamaz"³⁰ diyen T. Koç, sonrasında, bir ifadenin dini olması noktasında onun "inanç bağlamında bir rol oynaması ve kanaate dayanan bir dil olma özelliğini taşıması gerekir. Daha açık söylemek gerekirse, ifa-

²¹ Ahmed, "Mu'cemu'l-esmâ'i'l- muzâfeti ilâ'd-Din".

²² İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail İmadü'd-Din İbn Ömer İbn Kesir İbn Davud İbn Kesir el- Dimaşki el- Kuşeyri, *el- Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, trc. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000), 13, s. 88.

²³ Fayda, Mustafa, "Halid b. Velid", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15: 289.

²⁴ Paul Tillich, "Sembolik (Remzi) Olarak Dini Dil", *Din Felsefesi -Seçme Metinler-*, Michael Peterson vd., trc. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 530.

²⁵ Tillich, "Sembolik (Remzi) Olarak Dini Dil", 531.

²⁶ Tillich, "Sembolik (Remzi) Olarak Dini Dil", 529.

²⁷ Tokat, *Dinde Sembolizm*, 48, 143.

²⁸ Nurettin Topçu, *Felsefe* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002), 118.

²⁹ Tillich, "Sembolik (Remzi) Olarak Dini Dil", 530.

³⁰ Koç, *Din Dili*, 15-16.

denin, her şeyden önce, normal bağlamlarda hayata karşı çok kapsamlı ve temel bir tutumu dile getirmesi ve bu durumu çağrıştıracı özellikte olması; ikinci olarak da bu tutumun nesnesinin bir bağlanma ve teslimiyet nesnesi olması gerekir”³¹ der. Bizim, dine nispetli şahıs isimlerini din dili kapsamında görüyor olmamız, ifadede salt din sözcüğünün yer almış olması sebebiyle değildir elbette. Bir ifadenin dinî olması için yukarıda dikkat çekilen gerekli nitelikleri taşıyor olmasındandır. Bu sebeple dine nispetli isimlerin, “dünyayı ve insanı anlama, algılama, anlamlandırma ve ifade etme konusunda biricik imkânımız olan dil ve din dili[nin]”³² temerküz ettiği örnekler olarak değerlendirilebileceğini düşünüyoruz.

Bir sembolün dinî olup olmadığı “onun fonksiyonuna ve kullanımına bağlıdır.”³³ Bu noktada sözünü ettiğimiz dine nispetli isimler, “insanî özelemleri tatmin etmek için yararlı fonksiyon gören ve arzu edilir bir hayat ve duyarlılık tarzının geliştirilmesine hizmet eden bir *araç*”³⁴ gibi düşünülme ve din dilinin bir çeşit sembolik tezahürü olarak görülmeye potansiyel olarak elverişlidir. “Din dilinin muhtevasını değerlendirmeye yönelik bir faaliyet, dini ifadelerin nesnel karşılıkları ve anlamlarının ne olduklarının belirlenmesi kadar, bu dilin kişinin temel tutum ve bakış açısını yansıttığını da göz önünde bulundurmaktır zorundadır.”³⁵ İlgili kelimeler (isim/sembol) ile sözünü ettiğimiz dil bu niteliği taşımaktadır.

Çalışmamızın din dili ile münasebetini izaha dair şu hususu da kaydetmekte yarar vardır: Bilindiği üzere, “din dili” konusundaki tartışmaların çoğu “ifadeler”le ilgilidir ve ifadelerin de çeşitleri vardır.³⁶ Şöyle ki: Doğru veya yanlış ihtimali bulunan zihinsel bir hükmün sözle dile getirilmiş haline önerme diyoruz.³⁷ Demek oluyor ki “önerme, hükmün ifadesidir.”³⁸ Bu anlamıyla “önermeler birer cümledir; fakat her cümle bir önerme değildir.”³⁹ Çünkü her cümle, bir şeyi tasdik veya inkâr etmez yani bir yargı bildirmez. Örneğin “Kitabı beğendin mi?” sözü anlamlıdır. Ancak doğru veya yanlışta yorumlanacak bir ifade olmadığından önerme değildir. Öte yandan, “bir şey karşısında bir infial, bir davranış ve tutumu dışı vuruyorsak [buna] “ifade”

³¹ Koç, *Din Dili*, 15-16.

³² Koç, “Önsöz”, 7.

³³ Koç, *Din Dili*, 90.

³⁴ Koç, *Din Dili*, 101.

³⁵ Koç, *Din Dili*, 26.

³⁶ Koç, *Din Dili*, 24.

³⁷ Necati Öner, *Klasik Mantık* (İstanbul: Divan Yayınları, 2011), 63.

³⁸ Öner, *Klasik Mantık*, 63.

³⁹ A. Kadir Çüçen, *Klasik Mantık* (Bursa: Sentez Yayınları, 2012), 94.

ya da "dile getirme" (expression) diyoruz."⁴⁰ Bu türden ifadeler ile önerme denilen ifadeler arasında fark bulunduğu açıktır. Fakat herhalde din dili açısından bakıldığında dinsel bir "ifade" -önerme değildir diye- kapsam dışı tutulamayacaktır. Teistik karakterde olmak gibi bir zorunluluğunun olmadığı söylenen din dilinin konusunu ağırlıklı olarak hüküm bildiren ifadeler oluşturuyor ise de yahut din dili, daha çok bu tür ifadelerle temayüz ediyor olsa da bunlarla kayıtlı tutulamayacağını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bizim dine nispetle dilsel sembolleştirme ve bunun ürünü olan sembolleri (isimleri) din dili kapsamında görüyor olmamız anlaşılır bir durumdur.

"Anlam sembol tarafından ifade edilen şeydir."⁴¹ Çünkü "semboller bir düşünce ve anlayışa tekabül ede[r]"⁴² ve "bir kimse ya da grup için, belli bir anlam ya da anlamlar taşıyan bir tasvir, *bir ifade* veya herhangi bir şey olarak ortaya çık[ar]."⁴³ Sembollerin "kültürel bağlam ve kişisel tecrübelerle çok sıkı bir ilişkisi olduğun[dan]"⁴⁴ "anlam ve değerleri fonksiyon icra ettiği toplum, çevre ya da kültürel bağlamlarla bir yerde sınırlı kalmak durumunda[dır]."⁴⁵ Bir sembolün, "herkesi her zaman aynı şekilde etkileme[yişi]"⁴⁶ bunun göstergelerinden biridir. Bu sebeple din dilini konu edinen bir çalışmada mantıksal çözümlenmeler ağırlıklı bir yere sahip ise de "ona tarihi, toplumsal, psikolojik ve pragmatik açılardan da bakılması"⁴⁷ ihmal edilemez. Zira dilin sözcükleri, sembolleri, ki buna dinî olanlar da dâhildir, "bir çırpıda "verilmiş" bir şey değildir; bunlar yaşanmış bir tecrübeden doğar,"⁴⁸ arkasında onları tedavüle sokan, "koruyup kollayan aktif insanların oluşturduğu bir toplum"⁴⁹ ve bir de "tabîî bir tarihi vardır."⁵⁰ Semboller, hem bilgi hem de duygu ve davranışlarla ilgili boyutlarıyla "çağırıştırıcı" bir güce sahiptir.⁵¹ Bu bağlamda duyulur duyulmaz hemen herkeste bir takım çağrışımlar uyandıran "Selahaddin" ve "Muhiddin" adları, sözünü ettiğimiz 'din atıflı' ve çalışmamıza konu teşkil eden isimlerin sembolik mahiyetini ortaya koyan örnekler olarak verilebilir.

⁴⁰ Koç, *Din Dili*, 24.

⁴¹ Tokat, *Dinde Sembolizm*, 12.

⁴² Koç, *Din Dili*, 91; Tokat, *Dinde Sembolizm*, 12.

⁴³ Koç, *Din Dili*, 90; Tokat, *Dinde Sembolizm*, 12.

⁴⁴ Koç, *Din Dili*, 104.

⁴⁵ Koç, *Din Dili*, 90.

⁴⁶ Koç, *Din Dili*, 104.

⁴⁷ Koç, *Din Dili*, 24.

⁴⁸ Koç, *Din Dili*, 250; Tokat, *Dinde Sembolizm*, 18, 20.

⁴⁹ Koç, *Din Dili*, 249; Tokat, *Dinde Sembolizm*, 18, 20.

⁵⁰ Koç, *Din Dili*, 250; Tokat, *Dinde Sembolizm*, 18.

⁵¹ Koç, *Din Dili*, 251.

Müslüman toplumları eksen olarak bir tür sembolleştirme olan, dine atıfla isimlendirme ve ilgili şahıs isimlerini bahse konu ettiğimiz çalışmamız, bu tarz bir teşebbüsün gerisindeki saik(ler)in ne(ler) olabileceğinin izini sürmeyi de gerektirir.

1. SEMBOLLEŞTİRMEDE TABİİ VE DİNÎ SAİK

“İnsan sembolleştiren bir canlıdır.”⁵² İnsanın sembolize etme yeteneğinin ilk yansımasının “isimlendirme” eylemi⁵³ olduğu, ilk olarak “şerefi lisan ile müşerref olan”⁵⁴ ve beşerin ilk lisanına ait bir kelimeyi ad olarak taşıyan⁵⁵ Âdem kıssasında vurgulanır (Kur’ân-ı Kerîm, 2/31). Kıssa, her ne kadar sadece kişiler için değil, şeyler için olanı da içeren bir genellikte isim vurgusu yapıyor ve bir bütün olarak isimlendirmelerin önemini dikkatimize sunuyor ise de biz, sadece şahıslar için olan isimleri esas aldığımızı yeniden hatırlatıyor ve devam ediyoruz.

“İnsan sadece doğal ihtiyaçları ve isteklerine göre yaşamaz. Tersine sembolik duyguların, umut ve korkuların, yanılı ve yanılısamaların, kuruntu ve hayallerin ortasında yaşar. İnsanın çevresine uyum çabasına bağlı olarak ortaya çıkan bu umut ve korkular, yanılı ve yanılısamalar, kuruntu ve hayaller sembollerde ifadesini bulur.”⁵⁶ Potansiyel olarak sahip oldukları hem “yapıcı” hem de “yıkıcı” güçleri⁵⁷, “hem bireylerin psikolojilerinde hem de toplumların sosyolojik yapılarında tezahür eden”⁵⁸ semboller, ki “dinî sembollerin en önemli özelliklerinden[dir,]”⁵⁹ insanî olmaları yönüyle “kültürel, yerel ve tarihsel bir niteli[k]”⁶⁰ de taşırlar. “Dinî ifadelerde en çok kullanılan sembolik yapılardan biri tarihsel kişiliklerdir.”⁶¹ Din tarihine bakıldığı zaman bu rahatlıkla görülebilmektedir.⁶² Konumuzu teşkil eden dine atıfla isimlendirmenin örnekliliğini oluşturacak daha önce de zikrettiğimiz Muhyîd-dîn İbnü’l Arabî (ö.638/1240)⁶³ gibi tarihsel kişilikler de

⁵² Ernst Cassirer, *İnsan Üzerine Bir deneme*, trc. N. Arat (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 42.

⁵³ Tokat, *Dinde Sembolizm*, 22.

⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1, 310.

⁵⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1, 316.

⁵⁶ Tokat, *Dinde Sembolizm*, 53.

⁵⁷ Tokat, *Dinde Sembolizm*, 176.

⁵⁸ Tokat, *Dinde Sembolizm*, 177.

⁵⁹ Tokat, *Dinde Sembolizm*, 176.

⁶⁰ Tokat, *Dinde Sembolizm*, 175.

⁶¹ Tokat, *Dinde Sembolizm*, 141.

⁶² Tokat, *Dinde Sembolizm*, 151.

⁶³ Kılıç, Muhammed Erol, “İbnü’l-Arabî, Muhyiddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20: s. 493.

var. Ancak bu yönde bir isimlendirmenin sadece tarihsel kişiliklerle sınırlı olmadığı açıktır.

Muhatabının insan olması, insan için olması yönüyle din, "insanı bir şey"⁶⁴ olarak ifade edilebilir. Dil de insanîdir. Bu sebeple "din dilsiz edemez,"⁶⁵ zira Tillich'in ifade ettiği gibi, "ilahi olanın ifşası kelimeyle olan bir ifşa[dır]"⁶⁶ ve "kendisini ifade etmek için her zaman kavramlara ihtiyaç duyar."⁶⁷ Nitekim birçok dinin sahip olduğu kutsal metinlerin hep söz ve ifadelerle dolu olması bunu gösterir.⁶⁸ Çünkü "vahiy daima somut fiziksel ve tarihsel bir gerçeklikle ortaya çıkmak"⁶⁹ durumundadır.

Dilsiz yapamayacak olan dinin yine dilsiz yapamayacak olan muhataplarının bütünü için geçerli olmasa bile müntesiplerinin yaşamlarında yansımaları bulunacak bir takım söz ve ifadeleri ve de kavramları oluşturup tedavüle koymalarının arka planında, itici güç olarak kutsal metinlerinde yer alan bu ifadelerin olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁰ Dine nispetle isim verme biçimindeki sembolleştirmenin gerisinde de genel itibariyle aynı sâikin olduğu söylenebilir.

Kendisine atıfla isimlendirmede bulunulurken sözünü ettiğimiz din ile kastedilen, yineleyerek söylüyoruz, İslâm'dır ki o da kendisini İlahi din(ler) in nihai tezahürü olarak sunar (Maide 5/3; Ahzab 33/40). İlahi olana gönderme yapan sembol, dinsel sembol olduğuna göre⁷¹ sözünü ettiğimiz sembolleştirme bu yönüyle dinîdir. Ayrıca genel itibariyle Müslüman toplumlarda, isimlendirmede yukarıda işaret ettiğimiz gibi çoğunlukla din referans alındığından bu yönüyle de dinsel bir nitelik taşır. Bu, ya doğrudan dine uygun bir isim verme ya da dince uygun olmayan bir isimlendirmeden kaçınma biçiminde gerçekleşir. Bunun ölçütü olarak dikkate alınan, tabi ki Kur'ân ve onu tebliğ eden peygamberdir.

Kur'ân'a bakıldığında "güzel isim" vurgusu yaptığı görülür (el-A'râf 7/180; İsrâ 17/110). "Birbirinize kötü ad takmayın" (Hucurât 49/11) diye Müslümanlara uyarısı da vardır. "Müslümanlar" ismi Kur'ân'ın ifadesinden anlaşıldığına göre verili bir isimdir (Hac 22/78) ki burada kastedilen Allah tarafından verilmiş olduğudur⁷² ve bu, söz konusu ismin olduğu kadar, isimlen-

⁶⁴ Tokat(Akt.), *Dinde Sembolizm*, 128-129.

⁶⁵ Koç, *Din Dili*, 202.

⁶⁶ Tokat (Akt.), *Dinde Sembolizm*, 137.

⁶⁷ Koç, *Din Dili*, 218.

⁶⁸ Koç, *Din Dili*, 202.

⁶⁹ Tokat, (Akt.), *Dinde Sembolizm*, 137.

⁷⁰ Aydın, *Din Felsefesi*, 14.

⁷¹ Tokat, *Dinde Sembolizm*, 152.

⁷² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5, 3424.

dirmenin de ehemmiyetini ortaya koyar. Kur’ân’da adı yine önceden verili olarak geçen İslâm peygamberinin (Saf 61/6) “*isimlerinizi güzelleştiriniz*”⁷³ diye Müslümanlara öğüdü vardır. Kendisi, güzel isimler vermek suretiyle uygulamada buna örneklik etmiştir.⁷⁴ Bu sebeple İslâm’ın bidayetinden günümüze, Müslüman toplumlarda isim vermede umumiyetle riayet edilen bir uygulamadır bu. Kimi zaman dinî içerikli anlamı bilinerek ve seçilerek verilen isimler, kimi zaman anlamı bilinmeden olsa da “dinî” olduğu yönünde bir kanaatin eşlik ettiği tercihle verilen isimler ve kimi zaman da dinî de olsa dinî olmayan sâiklerle verilen isimler hep hayatîyetlerini korumuşlardır. Bu arada, dinî kaygının güdülmüş olmasının, isimlendirmeleri hep isabetli ya da sorunsuz kılma garantisini içermediği söylenebilir. Zira isim vermede, dinen çok anlamlı olmayan ya da nadir de olsa problemlî tercihlerin yapılabildiği gözlemlenebilir bir vakıadır. Bunun gerek güncel gerek tarihsel örneklerini vermek mümkündür. Çoğunluk teşkil etmese de günümüzde ebeveynlerin bir kelimeyi, anlamını bilmeden ve sorgulamadan sırf Kur’ân’da geçiyor diye çocuklarına isim olarak vermelerini ele alabiliriz. Bir beyanın kaynaklık ettiği, “Ecr” kelime köküne sahip, “mükâfat, karşılık, ücret”⁷⁵ anlamlarına gelen ve Kur’ân’da çokça geçen ‘*Ecrin*’ kelimesi (ismi) bir örnek olarak kaydedilebilir. Sesli olarak okunan Kur’ân’dan kulağına çalınan bu ses(kelime), isim seçeneği olarak bir babanın ilgisini çekmekte ve böylelikle ilgili kelime şahıs ismi halini alabilmektedir. Açıktır ki bu ismi dinî kılan sadece Kur’ân’da geçiyor olduğu yönündeki yaklaşımdır. Ancak görüşümüz seçimde etkili olanın sadece bu olmadığı yönündedir; babanın dinlediği Kur’ân’dan duyduğu tek sesin sözü edilen kelime olmayacağı gerçeği bize bunu gösterir. İlgili kelimenin seçiminde belirleyici başka unsurlar vardır. Örneğin burada, sesin taşıdığı melodik tınının seçimde bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. İsim arayışında olan bir babanın kendi kız çocuğu için bu kelimeyi, bu sebepten uygun görmüş olabileceği yönünde bir yorumun gerçekliğe tekabülü ihtimal dışı değildir. Kökü “zmr” olan ve erkek çocuğuna isim olarak verildiğini gözlemlediğimiz, “topluluklar, gruplar,”⁷⁶ zümreler anlamına gelen “*Zümer*” kelimesi (ismi) bir diğer

⁷³ Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eşâs es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut : el-Mektebetu’l-Asriyye, ts.), “Edeb” 69, 4948, 4, 287.

⁷⁴ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu’l-Buhârî*, thrc. Mustafâ ed-Dîb el-Buğâ, 5. Baskı (Beyrût/Dimaşk: Dâru’l-İbni’l-Kesîr ve’l-Yemâme, 1993/1407), Edeb, 108, 5839, 5, 2289; Ebu Dâvud, *Sünen*, “Edeb” 69, 4953, 4, 288; Mücahit Yüksel, *Arapça Türkçe Künye Sözlüğü* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2016), 178.

⁷⁵ Râgıb İsfehânî, *Mufredatu Elfâzîl-Kur’ân*, (Şam: Daru’l-Kalem, 2009), “ecr” md., 64; Mevlüt Sarı, *el-Mevarid Arapça-Türkçe Lügat*, (İstanbul, Bahar Yayınları, 1982), “ecr” md., 13.

⁷⁶ el-İsfehânî, “zmr” md., 38; Sarı, *el-Mevarid*, “zmr” md., 707.

örnek olarak kaydedilebilir. Burada şahıs ismine kaynaklık eden kelime, Kur'an'ın, tertip sırasına göre 39. suresinin adı da olan, aynı surenin 71. ve 73. ayetlerinde mükerreren yer alan bir kelimedir. Görüldüğü üzere Ecrin ismi gibi, Zümer isminin de din ile ilintisi anlamı üzerinden değil, Kur'an'da geçiyor olması sebebiyledir. Esasında, her iki ismin de hem anlam hem de kullanım açısından dinen sakınca teşkil eden bir yönü bulunmamaktadır. Buradaki asıl mesele, isimlerin din ile irtibatlandırılmaları gerekçesine derinlikli bir dinî bilincin eşlik ediyormuş olmasıdır.

Yukarıda yer verdiğimiz bu güncel isimler gibi üzerinde durmayı gerektiren diğer bir örnek olarak 'din ile ilgili' olan anlamında "dinî", lakin 'dine uygun' olan anlamında dinîliğini, kendisine yüklenen anlam içeriği açısından, tartışmaya açık gördüğümüz, şu ana kadar sıklıkla andığımız yine "Muhyî'd-dîn (Muhyiddin/ Muhiddin/ Muhittin)" adını verebiliriz. Ancak biz, hem günümüzde kullanılıyor olması açısından güncel hem tarihsel bir kişilik olan İbnü'l-Arabî'nin şahsında tarihsel olan bu ismi, çalışmamızın devamı niteliğinde olan, aynı minvaldeki diğer bir yazımızın spesifik konusu olarak ele aldığımızdan burada tekrar üzerinde durmayacağız. Din atıflı şahıs adları verme yönündeki eğilimin gerisindeki sâikler meselesine devamla diyoruz ki:

Bu türden bir isimlendirmenin, gerek tarihte gerek günümüzde hep dinî saik ile sahiplenilen bir tercihin eşlik etmesi söz konusu olmasa bile başlangıçta bu gaye ile yapılmış isimlendirmenin bir yansıması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Müslümanların hem Kur'an'dan hem Peygamberin söz ve uygulamalarından hareketle sergiledikleri tasarruflarından birisi de isim koyarlarken dinî eğilimle hareket etmeleridir. Dine nispetli isimlerin kullanımını da aynı eğilimin bir tezahürüdür. Fakat ilginçtir ki bidayette rastlanılmayan bu tarz bir isimlendirme, sonraki bir dönemde oldukça yaygınlık kazanmıştır. Örneğin İbn Hacer'in sahabiden itibaren yaklaşık on üç bin hadis ravisinin biyografisini verdiği "Tehzîbu'Tehzîb" adlı eseri özelinde yaptığımız araştırma ve tarama sonucunda "Vehbullah"⁷⁷, "Nasrullah"⁷⁸, "Seyfullah"⁷⁹ gibi isimlerin az sayıda da olsa mevcut olduğu görülürken isminin sonu "din" ile biten, bir başka ifadeyle "din" kelimesine izafe edilmiş biçimde adı olan herhangi bir ravi tespit edilememiştir. Bu demek oluyor ki bu türden farklı ve ilginç isim-

⁷⁷ İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1. Baskı (Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmîyye, 1326), 5, 342; 6, 46, 208.

⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4, 412.

⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3, 120.

lendirme, örneğin “Bahâuddevle, Tâcuddevle, Nâsiruddevle,”⁸⁰ gibi ‘devlet’ sözcüğüne atıfla; “Mu’tasım Billâh, Kâim biemrillâh, Muttaki Lillah”⁸¹ gibi Allah lafzına vurguyla ve “Alâeddin, Gıyâseddin, Rükneddin”⁸² örneklerinde olduğu üzere “din” kelimesine atıfla isim ya da unvan verme, sonraki bir dönemde rağbet görmüş ve zamanla bu türden isimler revaç bulmuştur. Üç farklı tercihi yansıtan, yer verdiğimiz bu son örneklerden din kelimesiyle ilişkili olan biçiminin günümüzde de ilgiye mazhar olduğunu gözlemlemek mümkündür.

Burada işaret etmek istediğimiz iki husus var: İlki, lakapların hem övgü hem yergi için verilebildiği, ancak kendisine atıfta bulunularak bir ismin oluşturulduğu dinin yergi maksatlı bir ismin tamlayanı olarak kullanımına rastlamadığımızdır. İkinci bir husus, belli bir tarihten sonra dünden bugüne bu kadar yaygın olduğunu söylediğimiz dine atıfla oluşturulan isimlendirmenin kadına yönelik örneğini göremeyişimizdir. Arap geleneğine ait bir uygulama olarak görülüyor olsa da o kültürle sınırlı kalmadığını yahut olmadığını söyleyebileceğimiz ve ileride bahse konu edeceğimiz “künye” ve “lakap” verme uygulamasının bizim kültürümüzdeki ataerkil görünürlüğünü burada örnek olarak hatırlatmak yerinde olacaktır. Bizde “...oğlu” ya da “...oğulları” diye soyadı yahut lakabın kullanımıyla sıklıkla karşılaşılabilir. Buna mukabil, “...kızı” ya da “...kızları” diye bir kullanımın ise hiç olmadığını söylemek mümkündür. Bunun hem tabi hem de dinî yahut örfî açıklamalarının olacağı muhakkaktır. Şu kadarını söyleyelim ki: Sembolik dini yapılardan birinin tarihsel kişilikler olduğunu din tarihinin bize gösterdiğini daha önce kaydetmiştik. Ancak bu açıdan bakıldığında, bütün bir din tarihinde, kadınların dünya ölçeğinde öne çıkan örneklerini vermek nadirattandır. Râbia el-Adeviyye⁸³ adı, bu nadir örneklerin İslâm dünyasındaki bilindik bir temsilcisidir. Bir kimsenin dine atıfla bir isimle anılması, kişinin salt bu yönde bir niteliğe sahip olmasıyla değil; onunla temayüz

⁸⁰ Erdoğan Merçil, “Bahâuddevle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4: 475; Ahmet Güner, “Nâsirüddeve”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32: 402; Abdülkerim Özaydın, “Tutuş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41: 446.

⁸¹ Casım Avcı, “Mu’tasım-Billah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31: 380; Abdülkerim Özaydın, “Kâim-Biemrillâh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24: 21; Ahmet Güner, “Müttaki-Lillah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32: 223..

⁸² Faruk Sümer, “Keykubad- I”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25: 358; Ali Sevim, “Keyhüsrev- I”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25: 347; Ali Sevim, “Süleyman Şah- I”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38: 103.

⁸³ Hülya Küçük- Semih Ceyhan, “Râbia el-Adeviyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34: 380.

etmesi ile de alakalı bir durumdur. Nitelik ve onunla temayüz etmek dahi yeterli değildir. Zira meselenin toplumda sahip olunan konumla alakalı bir yanı da vardır. Gerisinde ister tabii, ister dinî yahut örfî nedenler bulunsun, öne çıkma yani temayüz etme, geçmişten bugüne hemen hep kadınlardan daha ziyade erkeklere mahsus bir durum olarak görünüyor. Bilim ve felsefe tarihinin buna şahitlik ettiğini söylemek mümkündür. Kadına yönelik olarak dine nispetle isim vermenin günümüzde de uygulamasının olmayışı, bu yönde bir uygulamanın geçmişte olmayışıyla da alakası olacaktır. Bunu, varlık bulduğu zaman diliminde benimsenmiş olan bir durumun günümüzdeki izdüşümü olarak görmek mümkündür. Ancak bu durumun, gerek geçmiş dönemdeki, gerek günümüzdeki olası nedenlerini bilimsel bir kesinlikte tespit etmek ve örtüşüp örtüşmediklerini ya da ne nispette örtüşüklerini söyleyebilmek spesifik bir araştırmayı gerektirecektir diyor ve tabii olan isimlendirmenin dinî olan bir biçimi olarak "Din"e nispetle isim verme ve dine nispetli isimler üzerinde durmak istiyoruz.

2. DİNE İZAFE EDEREK İSİMLENDİRME VE İLGİLİ İSİMLER

Her iletişim semboller kullanır. Ancak bu sembollerin hem sözel hem de sözel olmayan biçimde tezahürleri söz konusudur.⁸⁴ Bizim bahse konu ettiğimiz "Din"e izafeli isimler, ilgili duygu ve düşünceleri sözel olarak sembolize eden kelimeler konumundadır.

Dine nispet(/izafe) edilen isimlerin Eyyubiler ve Memlükler zamanında "lakap" olarak kullanılmaya başladığını, bidayette devlet yöneticileri, onların çocukları, ordu komutanları, hâkimler, şairler ve âlimler için kullanıldığını,⁸⁵ kişinin bir özelliğinden dolayı sonradan takılan bu türden lakapların⁸⁶ zamanla isimleşerek,⁸⁷ çoğunlukla çocuklara ad olarak kullanımlarının benimsendiğini ve böylece yaygınlık kazandığını görüyoruz. Çalışmamızda sıklıkla andığımız bir isim olarak sadece İbnü'l Arabî'nin yaşadığı döneme bakıldığında, örneğin ders aldığı kimselerden biri olan Şerif *Cemaleddin* Efendi, dostu ve kayın babası *Mecdüddin* İshak, talebesi ve üvey evladı olan *Sadreddin* Konevî,⁸⁸ öz oğulları Muhammed *İmâdüddin* ve Muhammed *Sâdeddin*'in adları⁸⁹, hakeza İbnü'l Arabî'nin doğrudan gö-

⁸⁴ Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 43,44.

⁸⁵ Ahmed, "Mu'cemu'l-esmâi'l- muzâfeti ilâd-Dîn".

⁸⁶ Hasan Eren v.dğr., *Türkçe Sözlük*, 2 Cilt (Ankara : Türk Dil Kurumu, 1988), "Lakap" md., 2: 956.

⁸⁷ Ahmed, "Mu'cemu'l-esmâi'l- muzâfeti ilâd-Dîn".

⁸⁸ Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", 20: 494, 513.

⁸⁹ Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş* (İstanbul: Sufi Kitap, 2017), 36.

rüştüğü, devrinin bazı Selçuklu sultanları, I. *Gıyaseddin* Keyhüsrev ve oğulları I. *İzzeddin* Keykâvus ile *Alaaddin* Keykubat adları,⁹⁰ sadece bu örnekler bile Eyyubiler ve Memlûkler'in dışında da dine nispetle adlandırmanın ve ilgili isimlerin ne derece yaygın olduğunu göstermeye kâfi gelir. Müslüman toplumların bu ilgilerinin aynı yoğunlukta olmasa da yaygın bir şekilde günümüze kadar süregeldiğini ve bunun gözlemlerimize açık bir durum olduğu yönündeki açıklamamızı hatırlatarak ilgili isimlere yer vermek istiyoruz. Ancak daha önce anmış olduğumuz “Muhyî'd-dîn” adı örneğinde görüldüğü üzere yazılış biçimlerinde farklı tercihlerin olmasına binaen ilgili isimleri Latin harfleriyle yeniden yazarak değil, kendi özgün diliyle vermeyi uygun görüyoruz.

قائمة الأسماء المضافة الى الدين على الحروف الأبجدية

- أ - أثير الدين، أرشد الدين، أسد الدين، أصيل الدين، افتخار الدين، أفضل الدين، أكمل الدين، إمام الدين، أمين الدين، أوحى الدين، إيهاب الدين.
- ب - بحر الدين، بدر الدين، برهان الدين، بهاء الدين، بھي الدين.
- ت - تاج الدين، تقي الدين.
- ج - جلال الدين، جمال الدين.
- ح - حجة الدين، حسام الدين، حصن الدين، حميد الدين.
- خ - خير الدين.
- ذ - ذخيرة الدين.
- ز - زعيم الدين، زكي الدين، زهر الدين، زين الدين.
- س - سابق الدين، سراج الدين، سيف الدين.
- ش - شاب الدين، شجاع الدين، شرف الدين، شمس الدين، شهاب الدين.
- ص - صارم الدين، صدر الدين، صفي الدين، صلاح الدين.
- ض - ضياء الدين.
- ط - طاهر الدين.
- ظ - ظهير الدين.
- ع - عز الدين، عصام الدين، عصمت الدين، عضد الدين، علاء الدين، علم الدين، علي الدين، عفيف الدين، عماد الدين، عون الدين.
- غ - غرس الدين، غياث الدين.
- ف - فارس الدين، فتح الدين، فخر الدين، فلك الدين.
- ق - قطب الدين، قمر الدين، قوام الدين.
- ك - كريم الدين، كمال الدين.
- ل - لسان الدين، لطيف الدين.
- م - مؤيد الدين، مبارز الدين، مجاهد الدين، مجد الدين، مجير الدين، محب الدين، محدث الدين، محيي

⁹⁰ Burak Fatih Açıkgöz, “Bir Kişi İki Şahsiyet: İbnü'l-Arabî”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17 (2013): 148.

الدين، مخلص الدين، مشير الدين، معز الدين، معين الدين، مكين الدين، م مهد الدين، منتخب الدين، مهذب الدين، موفق الدين.

ن - ناصح الدين، ناصر الدين، نجاح الدين، نجم الدين، نجيب الدين، نصر الدين، نصرة الدين، نصير الدين، نظام الدين، نفيس الدين، نور الدين.

ه - هزير الدين، همام الدين.

و - وجيه الدين، وحيد الدين، ولي الدين.

Yukarıda alfabetik tertibini esas alarak yer verdiğimiz isimlerin⁹¹ bir kısmı bugün için artık kullanılmazken ya da kullanımları yaygın değilken,⁹² bazıları hâlâ yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Şu da bir gerçektir ki "dîn" kelimesi ile iltisaklı bu isimlerin, yaygın bir şekilde kullanılsalar dahi, her zaman için ya da herkesçe illa ki din realitesi ile ilişkili bir içerikle algılandıklarını ve bu sebeple tercih edildiklerini söylemek mümkün değildir. Bu noktada dilbilimcilerin edebi metinler için bahse konu ettikleri "eğretilemeli dil"⁹³ değerlendirmesini, konumuzu teşkil eden din dilinin bir tezahürü olarak görülebileceğini düşündüğümüz, ilgili isimler için de geçerli görüyoruz. Şöyle ki: Eğretilemeler, dilbilimcilerce "ölü eğretilemeler ve canlı eğretilemeler olmak üzere ikiye ayrılır. Ölü eğretilemeler, bir dilin sözvarlığının bir parçasına dönüşmüş, sıradanlaşmış"⁹⁴ olan eğretilemelerdir. Bu açıdan bakıldığında dine nispetli isimlerin hem bir dilin sözvarlığının bir parçasına dönüşmüş, sıradanlaşmış bir kullanımlarının olduğu görülebilir hem de din dilinin canlı bir taşıyıcısı olarak görülebilir. Yineleyerek söylüyoruz: Sözüünü ettiğimiz isimlerin kullanımları hep aynı farkındalıkla gerçekleşen bir tercihin sonucu değildir. Örneğin "Muhyî'd-dîn" adında olduğu üzere, bütünüyle anlam içeriği esas alınarak ve özel bir anlam yüklenerek kullanımları, öylece algılanmaları gerçeğini göz önünde tutmak gerekir.

Bilinen anlamlarına ya da dinî oldukları cihetiyle asgari sahip olunan kanaate binaen kullanımlarının tercih edilmesi yahut da dinî münasebeti hiçbir surette kurulmaksızın sırf içinde bulunulan kültürün hazır sunduğu isimler olarak şu veya bu nedenden dolayı benimsenmiş bulunmaları yönüyle sözüünü ettiğimiz isimlerin gerek tarihsel gerekse aktüel durumlarının birbirine benzerlik arz ettiği söylenebilir. Ancak burada şu soruları sormayı gerekli görüyoruz: Eyyubiler ve Memlükler zamanından önce neredey-

⁹¹ Ahmed, "Mu'cemu'l-esmâi'l- muzâfeti ilâ'd-Dîn".

⁹² Ahmed, "Mu'cemu'l-esmâi'l- muzâfeti ilâ'd-Dîn".

⁹³ Mehmet Aydın, "Edebiyatın Dili Üzerine", Dergi Park, erişim: 3 Aralık 2018, <http://dergipark.gov.tr/milliegitim/issue/36938/422330>.

⁹⁴ Aydın, "Edebiyatın Dili Üzerine".

se hiç olmadığını, bundan da önemlisi daha sonraları ve tabii günümüzde yaygın olsa da asla o yoğunlukta bir kullanımının bulunmadığını dile getirdiğimiz, dine atıfla isim oluşturmak bu evrede neden bu kadar revaçtaydı? Gerisinde ne tür bir dürtü bulunmaktaydı? İlgili isimlerin kendileri ne tür bir motivasyona kaynaklık etmekteydi? Tarihin bu kesitinde Haçlılar ve Moğollarla girilen mücadeleler neticesinde Müslümanların uğradıkları kayıplar ve sonrasında yaşanan ümitsizlikler bir etki olarak düşünülebilir. Nitekim M. İkbâl, “Tatar istilâsının bütün muasır tarihçileri, Bağdat harabiyetini anlatırken, İslâmın istikbali hakkındaki yeis ve bedbinliklerini olduğu gibi belirtmemeğe gayret ederler”⁹⁵ diyerek durumun vahametine işaret etmiştir. Yine araştırmacıların çok farklı yorumlarına konu olan bir tutum olarak Gazzâlî’nin “bilhassa Kudüs’ün işgaliyle bütün İslâm dünyasını derin üzüntüye boğan Haçlı saldırıları karşısında sessiz kal[mış olması], hiçbir eserinde bu gelişmelerden tek bir kelimeyle bile söz et[memiş olması,]”⁹⁶ üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Diğer taraftan kimi zaman elde edilen kazançlar sonrasında yaşanan minnettarlık duygularının ve bu duyguların yoğun düzeyde yaşanılmasının ilahî olana eğilimleri artırdığı ve bu yoğun duyguların sözünü ettiğimiz uygulamaya bir şekilde tesirde bulunduğu da düşünülebilecek nedenlerden bir tanesidir. Zira “din duygusunu içten gelecek uyandıran durumlar bu durumlardır.”⁹⁷ Bu noktada parantez içi bir açıklama olarak şu notu düşmek lazım gelir ki: O da din müntesibinin dinî davranışlarının bu tür duyguların etkisine açık, hatta onların sonucu olduğunu söylemek ile Freud’un ve Marks’ın iddia ettikleri gibi, bizatihi dinin kendisinin “insanî bir ürün” olduğunu söylemenin aynı şey olmadığını.⁹⁸ İkinci türden bir iddia yani dinin kendisini duygusal çöküntüler ya da yükselişler sonrasında ürünü olarak görmek, dinî davranışa ya da “dinin sadece bir bölümün[e]”⁹⁹ yönelik kısmî bir açıklamayı dinin bütününe teşmil etmek gibi bir duruma yol açar ki bunun “din” olgusunu açıklamada yeterli ve yerinde bir adım olmadığı açıktır. Meselemize dönüyor ve diyoruz ki: Eğer bu çıkarımımız doğru ise dine atıfla isimlendirmenin sonraki evrelerde bu yoğunlukta ve canlılıkta bir talebe konu olmayışını da anlamaya bir parça katkı sunacaktır. Şöyle ki: Bu tarihsel evrenin

⁹⁵ Muhammed İkbâl, *İslâm’da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, trc. Sofi Huri, (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999), 170.

⁹⁶ Çağrı, “Gazzâlî”, 13: 493.

⁹⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 90.

⁹⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 86, 92, 93, 114.

⁹⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 92.

konjunktürel realitesi gereği yaşanan duygusal yoğunlukların, sonraki zamanlarda, bu biçimde, tezahürünün olmadığını söyleme rahatlığına sahip olmasak bile bu tarz bir yönelime yol açacak şekilde bir yansımalarının olmadığını söyleyebiliriz. Zira vakıa bu yöndedir. Bu arada, duygu yoğunluklarının yol açtığı dürtüsel eğilimlerin "geçici bir tabiata sahip"¹⁰⁰ olduğu ve bunun dinî eğilimler için de geçerli bir durum olduğu, aynı tepkilerin sürekliliğinin bulunmayışının bu açıdan da yorumlanabileceğini göz önünde bulundurmamak iş görecektir. Bu durum, sadece birey bazında değil; toplum bazında da geçerli bir durumdur. Dışarıdan değerlendirildiğinde aynı gibi görünen etkilerin, gerçekte aynı olup olmadıklarının kabaca değerlendirilmesinin yanılmasına yol açabileceğini, bir olgunun aynı tezahürlere mani konjunktürel nüanslarının bulunabileceği seçeneğini, tarihsel tezahür farklılığını da ıskalamadan göz önünde bulundurmak gerekecektir.

Dinin anlamı noktasında bir açıklama imkânı da barındıran psikolojik dinamikler ile dinî davranışlar arasında bir ilinti, hatta bir uygunluk, gözlenebilir bir durumdur.¹⁰¹ Aynı psikolojik ya da sosyolojik dinamiklerin hep aynı türden ya da aynı yoğunlukta bir davranışa yol açmayabileceği açıktır. Buradan hareketle farklı(/sonraki) dönemlerde yaşananların, din ya da dinî olan ile münasebeti kurulabilecek ne türden ve ne düzeyde yansımaları yol açmış olabileceğinin ayrı bir önem arz ettiğinin ayırında olmak gerektiğinin altını çiziyor ve yöneldiğimiz meselenin *ilk flash* olan bu çalışmamızı burada nihayete erdiriyoruz.

SONUÇ

Gerek din gerekse dil, her ikisi de insanî tecrübelerdir. İlki, varlığının anlamını; diğeri varlığının imkânını insanla bulur. İkisi de insanın fitratıyla münasebetlidir. "İnsan konuşan canlıdır" ve konuşmak onun fitraten sahip olduğu bir niteliktir. Konuşmak sözcükler, anlam çağrıştıran semboller(/kelimeler) gerektirir ve insan bunu edinmeye muktedirdir. Çünkü insan "sembol yapan canlıdır." Sembolleştirmenin sözel tezahürü olan isimler, ya kişileri ya şeyleri sembolize eden kelimelerdir. İletişimde ağırlıklı yere sahip olan bu türden semboller, insanî bir gerçekliğe tekabül eder. Din de insanın fitri gerçeğidir ve insanın bütün hayatını muhatap alır. Bu sebeple hayatındaki kaçınılmazlardan biri olan şahsa yönelik "isim verme" eyleminde, kişinin dinsel olanı gözetererek adım atması anlamsız değildir. İşte

¹⁰⁰ Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 91.

¹⁰¹ Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 97.

“Din”i, kendisine atıfta bulunulan bir tamlayan olarak alıp isim oluşturması insanın bu anlamlı eğiliminin bir uzantısıdır.

İsim verirken dinî olanı gözetmek, dinine sadakatle bağlı her din müntesibinden beklenebilir bir durumdur. Lakin “Din”e atıfla isim verme yönündeki bir uygulama ve tercihi açısından baktığımızda, şunu ifade etmek durumundayız: Biz Müslüman toplumları eksen alarak konumuza bir çerçeve belirlemiş olduğumuzdan diğer dinî kültürlerde bu yönde bir uygulamanın ne varlığına ne mahiyetine ne de tercih keyfiyetine dair malumat edinmek için bir araştırmaya girdik. Ancak kendi sınırı çerçevesinde yaptığımız hem tarihsel hem de güncel bir okumanın neticesi olan bu çalışmamızdaki tespitlerimizi şöyle özetlememiz mümkündür:

Dine atıfta bulunularak oluşturulan isimlerin bir şahsa herhangi bir niteliğinden dolayı verilen ve sonradan isimleşen lakaplar olarak kullanımları söz konusu olduğu gibi doğrudan isim olarak kullanımları da söz konusudur.

İlk İslâm toplumlarında rastlanılmadığını söyleyebileceğimiz bu türden isimlendirme, tarihin sonraki bir evresinde varlık kazanmış ve ilgili isimler bu evreden sonra yaygın bir şekilde görünür olmuşlardır. “İsim tamlaması” olmaları yönüyle yapıcı aynı, ancak tamlamanın bir ögesi olan “tamlanan”ın kelime çeşidi (master, isim, sıfat, ism-i fail, mübalağalı ism-i fail, ism-i tafdil ve ism-i meful) olarak farklı olduklarını ve bu farklılığın ismin anlamına da yansıdığını gözlemledik. Bu türden isim oluşturmada bu farklı yapıların kullanımlarının nicelik açısından aynı oranda olmadıkları kaydetmemiz gereken bir diğer husustur. Öte yandan birbirine yakın anlamlı ve tamamen farklı anlamlı olanların bulunduğu bir çeşitlilikle genel olarak yaygın bir şekilde kullanıma girmiş olduklarını gözlemlediğimiz bu isimlerin kimisinin diğerine göre oldukça rağbet gördüğünün ve bu durumun günümüze kadar süregeldiğinin altını çizme gereği duyuyoruz.

Başlangıçta dinî amaç güdülerek ve dinî anlamı bilinerek üretilen ve kullanılan bu isimlerin sonraları ya anlamı bilinmeden, fakat dinî olduğu yönünde asgari bir bilginin eşlik ettiği bir tercihle, ya da dinî bir kaygı güdülmeksizin farklı saiklerle tercih edilmiş olduklarını da bir vakia olarak kaydetmek lazımdır.

Genel olarak bakıldığında hem övgü hem de yergi amaçlı verilebildiğini bildiğimiz lakapların, din ile ilişkilendirilmiş biçimleriyle bütünüyle övgü amaçlı verilmiş olmaları dikkate değer bir husustur. Yine dikkate değer bulduğumuz ve spesifik bakış açılı çalışmalara konu olabileceğini düşündüğümüz

müz bir diğer husus, bu türden isim ya da lakapları bulunan kadın ismine rastlanılmamış olmasıdır.

Anlamı eksen alan şuurlu bir tercihin haricindekileri yine hariçte tutarak son olarak ifade etmek istediğimiz husus, din atıflı şahıs isimleri vermenin ve bunların kullanımlarının tamamıyla övgü amaçlı olmalarına paralel olarak dinî açıdan bütünüyle müspet anlam içermelerinin de gözetilmiş olduğunu var saymak durumunda olduğumuzdur. Lakin nadir de olsa tartışmaya, en azından yoruma açık olduğu yönünde izlenim oluşturan isimlerin de olduğunu gözlemledik. Bu türden isimlerin en bariz örneği olarak öne çıkardığımız "Muhyî'd-dîn" adını, bu çalışmamızın ardı sıra gelen, aynı genel başlık altında, lakin müstakil ikinci bir yazımızda araştırma, inceleme, sorgulama ve değerlendirme konusu ettiğimizi belirtmek isteriz.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Burak Fatih. "Bir Kişi İki Şahsiyet: İbnü'l-Arabî". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2013): 143-169.
- Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, trc. Süleyman Derin-Kenan Dönmez-Metin Uçak-Mehmet Kaynar. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1996.
- Ahmed, Diyana, "Mu'cemu'l-esmâ'î'l- muzâfeti ilâ'd-Dîn". el-Hivaru'l-Mutemeddin. erişim: 04 Temmuz 2018. <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=284747>.
- Avcı, Casim. "Mu'tasım-Billah". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31: 380-382. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1990.
- Aydın, Mehmet. "Tanrı Hakkında Konuşmak -Felsefî Bir Tahlil-". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983): 25-44.
- Aydın, Mehmet. "Edebiyatın Dili Üzerine". *Dergi Park*. Erişim: 3 Aralık 2018. <http://dergipark.gov.tr/milliegitim/issue/36938/422330>.
- Bedir Murteza-Ferhat Koca. "Pezdevî, Ebü'l-Usr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34: 266-267. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. thr. Mustafâ ed-Dîb el-Buğâ. 5. Baskı. Beyrût/Dimaşk: Dâru'l-İbni'l-Kesir ve'l-Yemâme, 1993/1407.
- Cassirer, Ernst. *İnsan Üzerine Bir deneme*. trc. N. Arat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Çağrı, Mustafa. "Gazzâlî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13: 489-505. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

- Çüçen, A. Kadir. *Klasik Mantık*. Bursa: Sentez Yayınları, 2012.
- Demirli, Ekrem. “Önsöz”. *Fütûhâtı Mekkiyye*, İbh Arabî. Trc. Ekrem Demirli, 1: 7-11. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eşâs es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetu’l-Asriyye, ts.
- Eren, Hasan- Gözaydın Nevzat - Parlatır İsmail - Tekin Talât - Zülfikar Hamza. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara. Türk Dil Kurumu, 1988.
- Fayda, Mustafa. “Halid b. Velid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15: 289-292. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Gündüz, Şinasi. “Giriş”. *Yaşayan Dünya Dinleri*. Edit. Şinasi Gündüz, 18-33. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Gündüz, Şinasi, “İslam”. *Yaşayan Dünya Dinleri*. Edit. Şinasi Gündüz, 35-75. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Güner, Ahmet. “Müttakî-Lillâh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32: 223-224. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Güner, Ahmet. “Nâsirüddeve”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32: 402-403. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Hasan, İbrahim Hasan. *İslam Tarihi (Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal)*. trc. İsmail Yiğit. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985.
- Hökekleli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzibu’t-Tehzib*. 1. Baskı. Hindistan: Matbaatu Dâireti’l-Maârifî’n-Nizâmîyye, 1326.
- İbn Kesir, Ebu’l-Fida İsmail İmadu’d-Din İbn Ömer İbn Kesir İbn Davud İbn Kesir el- Dimaşkî el- Kuşeyrî. *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*. trc. Mehmet Keskin. , İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.
- İkbal, Muhammed. *İslâm’da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*. Trc. Sofi Huri. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999.
- İsfehânî, Râgıb. *Mufredatu Elfâzi’l-Kur’ân*. Şam: Daru’l-Kalem. 2009.
- Kaya, Mahmut. “İbnü’l-Arabî, Muhyiddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20: 520-522. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1999.
- Kılıç, Muhammed Erol. “İbnü’l-Arabî, Muhyiddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20: 493-516. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kılıç, Muhammed Erol. *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*. İstanbul: Sufi Kitap, 2017.
- Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Köse, Ali – Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. Timaş Yayınları. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

- Köylü, Mustafa. *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Küçük, Hülya-Semih Ceyhan. "Râbia el-Adeviyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34: 380-382. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Merçil, Erdoğan. "Bahâüddeve". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4: 475-476. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. İstanbul: Divan Yayınları, 2011.
- Özaydın, Abdülkerim. "Kâim-Biemrillâh". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24: 210-211. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim. "Tutuş". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41: 446-449. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012
- Sarı, Mevlüt. *el- Mevarid Arapça-Türkçe Lügat*. İstanbul: Bahar Yayınları. 1982.
- Sevim, Ali. "Keyhüsrev- I". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25: 347-349. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Sevim, Ali. "Süleyman Şah- I". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38: 103-105. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Sümer, Faruk. "Keykubad- I". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25: 358-359. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Tillich, Paul, "Sembolik (Remzi) Olarak Dinî Dil". *Din Felsefesi -Seçme Metinler-*. Michael Peterson vd., trc. Rahim Acar, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Tokat, Latif. *Dinde Sembolizm*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Topçu, Nurettin. *Felsefe*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.
- Tümer, Günay. "Din". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9: 312-320. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yüksel, Mücahit. *Arapça Türkçe Künye Sözlüğü*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2016.

